

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

PROF. DR. METİN AKAR'A ARMAĞAN

(Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 4, Aralık/December 2021)

Yağmur YILDIRIMAY BAYRAKÇI

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi
yagmuryildirimay@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9280-9135>

Hastalıklı Çağın Marazileri: Selahattin Enis Romanlarında Hastalık

*Infections of the Diseased Age: Disease in
Selahattin Enis Novels*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 27.10.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 19.11.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2021

Atıf/Citation

YILDIRIMAY BAYRAKÇI, Y. (2021). Hastalıklı Çağın Marazileri: Selahattin Enis Romanlarında Hastalık. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(4), 2799-2818. <https://doi.org/10.34083/akaded.970443>

YILDIRIMAY BAYRAKÇI, Y. (2021). Infections of the Diseased Age: Disease in Selahattin Enis Novels. *Journal of Academic Language and Literature*, 5(4), 2799-2818. <https://doi.org/10.34083/akaded.970443>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

1892-1942 yılları arasında yaşayan Selahattin Enis, romancı, hikâyeci ve gazeteci olarak tanınır. İlk romanını 1910 yılında yayımlayan yazarın, sekiz romanı ve bir hikâye kitabı vardır. Otuz yıl kadar gazetecilik yapan Selahattin Enis, farklı gazetelerde çok sayıda makale, deneme, fantezi türünde yazılar da yayımlamıştır. Edebiyat tarihinde ismini sık duyamadığımız yazar eserlerinde natüralizm akımına bağlı kalmış, Balkan Savaşı'ndan Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar olan dönemi içine alarak toplumdaki yozlaşmayı dile getirmiştir. Edebiyatın amacının toplum sorunlarını anlatmak olduğunu düşünen yazar, romanlarında cephe gerisinde kalan şehirli insanların kötülüklerle örülü hayatını kaleme alırken hastalık kavramından yararlanmıştır. Verem, zatürree gibi “fiziki” hastalıkların yanı sıra zevk düşkünlüğü, kıskançlık gibi “ruhi” hastalıklara; fuhuş, kumar gibi “toplumsal” hastalıklara sıklıkla yer vermiştir. Bu makalede Selahattin Enis'in *Neriman*, *Sârâ*, *Zaniyeler*, *Orta Malı* ve *Cehennem Yolcuları* adlı romanları bahsedilen hastalıklar çerçevesinde değerlendirilecek, savaş yıllarında yaşanan aksaklıkları dile getirmede hastalıkların ne gibi bir işleve sahip olduğu ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Selahattin Enis, hastalık, manevi hastalık, ruhi hastalık, toplumsal hastalık.

Abstract

*Selahattin Enis, who lived between 1892-1942, is known as a novelist, storyteller and journalist. The author, who published his first novel in 1910, has eight novels and one story book. Selahattin Enis, who has been a journalist for thirty years, has also published many articles, essays, and fantasy articles in different newspapers. In the history of literature, the author, whose name we have not heard often, reflect the naturalism movement in his works and express the degeneration in the society by including the period from the Balkan War to the end of the War of Independence. Believing that the purpose of literature is to explain the problems of society, the writer make use of the concept of illness in his novels while writing about the lives of city-dwellers who are behind the front lines. In addition to “physical” diseases such as tuberculosis and pneumonia, “mental” diseases such as delight and jealousy; he frequently resort to “social” diseases such as prostitution and gambling. In this article, Selahattin Enis' novels *Neriman*, *Sârâ*, *Zaniyeler*, *Orta Malı* and *Cehennem Yolcuları* will be evaluated within the framework of the mentioned diseases, and what function the diseases have in expressing the problems experienced during the war years will be revealed.*

Keywords: Selahattin Enis, illness, spiritual illness, mental illness, social illness.

Giriş

Edebiyat ve tıp, yaşanan dünyayı içine alan, her dönemde farklılaşan siyasal bir ilişki içindedir. Hastalıklar, yazarların muhayyilesinde farklı çağrışımlara olanak sağlayacak şekilde yer alır. Fiziksel ya da ruhsal hastalıklar, yazarın hayal dünyasında şekillenirken metnin yazıldığı dönemin sosyal koşullarını da ileten bir alan haline gelir. Bu karşılıklı etkileşim süreci, yazarın söyleminden azade değildir; hastalıklar, sadece bir benzetme unsuru olmaktan çıkıp yazarın dünyaya bakışını, eleştirilerini de içine alan araç olarak metinde görülür. Mesela verem, 19. yüzyılda yoksulluğun, mahrumiyetin hastalığı görüldüğü gibi romantik edebiyatta mutsuz bir aşkın metaforu olarak da kullanılmış, bu “ince hastalığa” yakalanan kadın karakterler masumiyetinin yanında erkeği tehlikeye sokacak bir arzu nesnesi konumuna da gelmiştir. Keza *Felâhın Bey ile Rakım Efendi*'de Can verem olduktan sonra Rakım'da ona karşı bir aşk “hasıl olabilmek istidadları” baş göstermiş; *Araba Sevdası*'nın “nazik fidanı” Periveş verem olmuştur.

Edebiyatta hastalık, “ürettiği acı, ıstırap, düşkünlük, yalnızlık, hayal kırıklığı, ümit, ümitsizlik, merhamet gibi duygularla alabildiğine zengin bir yazın alanı oluşturur” (Uraldı, 2015, s. 101). Her şeyin olağan gittiği, sorunların olmadığı yaşam, tekdüzeleşir ve burada edebiyat insanlık hallerinin, yaşamın derinliğine ulaşmakta zorlanabilir. Bu noktada hastalık, insanı/toplumunu anlatmada yardımcı bir unsur olarak devreye girer; yazar, metafor olarak kullandığı hastalıklarla değişen düzene karşı duyduğu öfkeyi, tedirginliği dile getirir. Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın sonlarına doğru başlayan ve Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar devam eden süreçte geleceğe dair duyulan endişe, hem kendi döneminin hem de sonraki dönemin yazarlarında sıklıkla işlenen bir meseledir. Halide Edip (*Mevut Hüküm...*), Peyami Safa (*Sözde Kızlar...*), Selahattin Enis gibi isimler, bu süreçte yaşanan toplumsal aksaklıklara, siyasi çıkmazlara eserlerinde yer verirken çeşitli hastalıkları kullanırlar; böylelikle hastalıklarla, duydukları endişeyi simgelerler ve hastalığı bir eleştiri aracı haline getirirler. Selçuk Çıkla eserlerde kullanılan bu hastalık türlerini “bireysel” ve “toplumsal” olmak üzere ikiye ayırır. “Bireysel hastalıklar” şu şekilde kümelenir: 1- Deride ve iç organlarda ortaya çıkan “fiziki” hastalıklar; 2- Vehim, takıntı, histeri, sanrı, depresyon, cinnet, delilik gibi “ruhi” hastalıklar; 3- Kıskançlık, kibir, riya, yalan, iftira, dedikodu, ihtiras, zevk düşkünlüğü, bencillik gibi “manevi” hastalıklar. “Toplumsal hastalıklar”ı ise çürüme/yozlaşma yaratan marazlar olarak gören Çıkla, haset, entrikacılık, dolandırıcılık, fuhuş, kumar gibi halleri buraya dahil eder (Çıkla, 2016, s. 15-16). 1909 yılında yazı hayatına başlayan, ilk romanını 1912'de yayımlayan Selahattin Enis romanlarında, insanlık hallerini, toplumun çıkmazlarını hastalıklarla

yan yana getirerek döneminin haritasını çizmeye çalışır. Bu makalede, yukarıda zikredilen hastalık türlerinin onun eserlerinde toplum yozlaşmasını dile getirmede nasıl bir işleve sahip olduğu gösterilecektir.

Sanatı “mal-ı müşterek” (Enis, 1335/1919, s. 1) olarak gören Selahattin Enis’e göre edebiyat, toplum sorunlarını dile getirmede önemli bir araçtır. Laf kalabalığından kurtularak içtimai yaraları göstermek, “kalemi çamura değil, mürekkebe batırmak” gereklidir (Tane, 2012, s. 39). Bu sebeple o, tanığı da olduğu Meşrutiyet ve Mütareke döneminin yozlaşmış, kötücül insanlarına romanlarında yer verir. Acılardan, o acılara sebep olan durumlardan bahsederek bunların nedenlerini ortaya koymaya çalışır. Hastalıklar da burada kişileri aşarak yaşanan dünyanın bozukluğunu tanımlayan problemlere işaret eder. Selahattin Enis, Meşrutiyet ve Mütareke dönemindeki insanları, tıbbın vasıtasıyla anlamaya, anlatmaya çalışır.

Selahattin Enis, kötülükleri, kötü insanları, insani hırsları dile getirerek neşterle ayırdığı yarayı onarmaya çalışır. Bunu yaparken ele aldığı konuların başında şehvet, fuhuş, zevk düşkünlüğü gibi haller yer alır. Bu halleri açık bir şekilde anlatması bazı kesimler tarafından rahatsızlık uyandırmış; fuhuşu, içkiyi/uyuşturucuyu, rahat yaşamı vb. özendirdiği düşünülmüşse de yazar kendini şöyle açıklamıştır:

Ben şahsan ahlaki kayıtları her türlü kayıtların fevkinde tutan bir insanım. Hatta bu hususta bana emniyetle “fazla mutaassıp da...” diyebilirsiniz. Böyle bir adamın gayri ahlaki eserlerin muharriri olarak tanınması... Düşününüz bu ne acı bir mazhariyettir. Levs-i beşeri ve içtimai yaraları gösteren kalemimi bir cerrah neşteri gibi kullanıyorum. İşte benim hatam budur. İnsanlar boyasız ve düzgünsüz hakikatten korkuyorlar, ben buna aldırış etmiyorum ve kanaatimin göstermiş olduğu yolda yürüyorum. (Başkut, 1942, s. 56-57)

Görüldüğü gibi Selahattin Enis, kendisini huzursuz eden olayları, hayal kırıklıklarını eserlerinde bir yaranın iyileşmesi için anlatır; o, eserlerini âdeta bir merhem gibi görür. Merhemine işe yaraması için hastalığın doğru teşhisi şarttır. Yasak aşk, fuhuş, bencillik, dolandırıcılık, içki/uyuşturucu, asrileşme, yozlaşma onun eserlerinde teşhis edilen hastalıklardır. Bunlar savaşın da verdiği etkiyle birlikte bireyleri zaafa düşürür, benliklerini yok eder, topluma zararlı hale getirir. *Neriman*, *Sârâ*, *Zaniyeler*, *Orta Malı* ve *Cehennem Yolcuları* romanlarında yazar aşkı, bireyi ve toplumu yozlaştıran bir hastalık metaforu olarak kullanır. Karakterler âşık olduktan sonra zina yaparlar, kıskanç hale gelirler, cinsel arzularının esiri olurlar. Aşka bağlı ortaya çıkan bu manevi hastalıklar romanlarda, toplumu eleştirmede önemli bir işlev

görür. Aynı zamanda bazı karakterler verem, zatürree gibi fiziki hastalıklara yakalanarak yazar tarafından ya cezalandırılırlar ya da ruhsal anlamda hasta oldukları, haliyle doğru düşünemedikleri söylenmek istenir. Tüm bunların sebep olduğu şey ise yazara göre toplumun hasta olmasıdır. “Yeni insan” olmanın kurallarını herkes kendine göre belirler, var olan tüm kurallar yıkılarak ahlaksız bir toplum ortaya çıkar, böylelikle beraberinde fuhuş, aldatma, içki/uyuşturucu tüketme gibi “toplumsal hastalıklar” belirir. Bunların en sık çıktığı yer ise Şişli’dir. Romanlarda Balkan Savaşı’ndan başlayarak Kurtuluş Savaşı’nın sonuna kadar olan sürece odaklanan Selahattin Enis zengin muhitlerde, özellikle Şişli’de yaşayanların vatan ve millet sevgisinin yok olmasını ve buna bağlı olarak yozlaşmasını fuhuş, uyuşturucu, bencillik, ihtiras, yalan, zevk düşkünlüğü, intihar gibi “manevi” ve “toplumsal hastalıklar” üzerinden anlatır. Bu makalede, zikredilen romanlarda önce medeniyetin içine düştüğü hastalıklı durumun nedenleri ve sonuçları incelenecek, ardından karakterlerin fiziki hastalıkları ele alınarak kurguda nasıl bir işleve sahip oldukları gösterilecektir. Son olarak âşık olan karakterlerin hastalıklı hallerine odaklanılarak yozlaşan insanın portresi çizilecektir. Böylelikle Selahattin Enis’in hastalık metaforunu, kötüleşen cemiyetin ahlaksızlaşan insanlarını anlatmada bir araç olarak kullandığı açıklanacaktır.

1. Asrileşmenin Neden Olduğu Toplumsal Hastalıklar

19. yüzyılda değişen dünyayla birlikte edebi metinlerde yer alan insan tipleri “yeni insan”, yaşadıkları hayat da “yeni hayat” olmuştur. Burada anlatılanlar tıpkı hayatın kendisi gibi “hastalıklı” hal almıştır (Çıkla, 2016, s. 155). Aşk, verem, veba vb. hastalıkların yanına, hayatın getirdiği başka hastalıklar eklenmiştir. Edebiyat artık bu hastalıklı toplumsal ilişkilerin irdelenebildiği bir alan haline gelmiştir. Bireyin hastalıklarını, “sapkınlıklarını” anlatıyor gibi görünenler aslında topluma sirayet etmiş bozuklukları deşifre etmiştir. Mesela esaret, görücü usulü evlilik, alfrangalık vb. konular, Türk edebiyatının ilk dönemlerinde yayımlanan roman ve hikâyelerin başlıca konusu olmuş, bu kitaplar halkı bilinçlendirmeyi amaçlamıştır.

Selahattin Enis romanlarında yer alan toplumsal hastalıkların temel nedeni, medeniyet/asrileşmektir. Savaş ve sonrasında siyasi zayıflığın yozlaştırdığı insanlar, medeniyetin de görkemli ilerleyişiyle kendi sistemlerini kurmuşlar, ahlak, medeniyet, hürriyet gibi kavramları kendilerine göre şekillendirmişlerdir. *Orta Mali*’nda¹

¹ Fikriye, evlerde hizmetçilik yapan genç bir kadındır. Annesi tarafından, genç kocasını elinden almasın diye, kendinden hayli büyük ve hasta bir adamla evlendirilen Fikriye, kocasıyla mutlu olmadığı için gittiği evlerdeki erkeklerle birlikte olur. Hizmetçilik onun için cimri ve çirkin

Zertaç'ın eşi Ferdi, Avrupa'da çok vakit geçirmiş, “namus” nedir bilmeyen, hal-i hazır medeniyetin berbat olduğunu söyleyen biridir. Evli olmalarına rağmen bu karı koca başka erkeklerle/kadınlarla birlikte olurlar ve bundan birbirlerinin de haberi vardır. Keza Zertaç, Fikriye'yi kendi elleriyle kocasının odasına gönderir. Medeniyet denilen şey bu eve fuhuş² da getirmiştir. Fikriye de bu medenileşmeden nasibini alan karakterdir; yazar tarafından şöyle betimlenir:

*Bütün felsefesi geçmişe mazi demekten ibaretti. O, her manasıyla yirminci asrın hakiki bir kadınıydı; nazarında manevi ve mukaddes hiçbir mefhum yoktu. [...]
Aile ve aile saadeti denilen mefhumları bilmiyordu. (Enis, 2017, s. 208).*

Yeni hayatın Fikriye'si aile bağlarını o kadar umursamaz ki genelev sahibi Madam Anjel'in yanında çalışırken para kazanmak için -İshak ile evli olmasına rağmen- Süleyman Efendi denilen bir zenginle evlenir, “dâhil-i zifaf” olur (Nikâh kıymasının nedeni, Süleyman'ın evlenmeden cinsel ilişkiye girmek istememesidir). Zamanla zenginlerden biriktirdiği paralarla kendine Taksim'de ev tutan Fikriye, kocası İshak'ı da yanına alır, onu “asrileştirmeye” çalışır: Selamünaleyküm diyen İshak'ı, “bonjur” demesi için uyarır, kılık kıyafetini değiştirir... Fikriye'nin kocasına tek söylediği şudur: “Asri hayata uymak lazımdır... Asri hayat, asri hayat! Bu senin bildiğin hayat değildir!” (Enis, 2017, s. 290) İshak zamanla bu duruma alışır hatta modaya uymak için ismini İshak Oğuz yapar. “Yeni hayat”ın icap ettiği şekilde odalarını ayırırlar; Fikriye'nin başka erkeklerle yattığını bilse de “yeni ve rahat yaşamak namına bunu zaruri addederek eski kafasının ve düşüncelerinin pek iptidai, pek basit olduğunu itiraf” eder (Enis, 2017, s. 302).

kocasından kurtulma yoludur. İlk çalıştığı evde evin hem beyi hem de oğluyula ilişkiye giren Fikriye, durum ortaya çıkınca Celile Hanım'ın evine gider. Burada hem Celile ile hem de köşkte yaşayan diğer kadınlarla ilişkiye girer. Bir müddet sonra buradan sıkılır, köşke sık sık gelen Zertaç Hanım'ın evine gider. Burada da zamanla Zertaç'ın kocasının odalığı olunca Zertaç'ın aşıklarından Sedat ile onun ölümüne kadar yaşar. Genelev sahibi Madam Angel ile tanıştıktan sonra artık Fikriye'nin işi zengin erkeklerle beraber olmaktır. Bir müddet sonra Şişli'de kendine bir apartman dairesi kiralar. Tek derdi bol yemek ve para olan kocasını da yanına alarak Madam Angel'in bulunduğu erkeklerle ilişkilerine devam eder. Kocasını bu durumun farkındadır ama işine gelir. Fikriye de “kocalı kadın” olmanın rahatlığıyla hareket eder.

² Yazar romanlarında “fuhuş”u sadece para karşılığı yapılan bir eylem olarak göstermemekte, namusa aykırı, meşru olmayan ilişkiler için de kullanmaktadır.

Zaniyeler'de³ Fitnat, Konya'dan İstanbul'a geldikten sonra medeniyetin de verdiği güce dayanarak ilk önce çarşafı bir mantıyla değiştirir. Dış görünüşünü Şişli kadınlara benzeten Fitnat, teyzesinin yanında kalmaya başladıktan sonra içki sofralarından kalkmaz, erkeklerle birlikte olur. Fitnat'ın teyzesinin Şişli'deki evine İstanbul'un ileri gelenleri toplanır. Burada içki/uyuşturucu tüketilerek insanlar olanca çirkinliğiyle eğlenirler. Fitnat her ne kadar bu durumun farkında olsa da bu evde olmaktan “garip bir çekicilik” duyar; arzularına yenik düşer. İnsanlarda bağıllık oluşturan bu yerler yazar tarafından şöyle tarif edilir:

Bu, İstanbul'un karnı; bu, İstanbul'un gerçek içi idi. Bu İstanbul, hiçbir zaman gerçek İstanbul, asıl İstanbul; Erzurum'da ve Çanakkale'de kan döken İstanbul, aç kalıp katık bulamadığı zamanlar ekmeğini tuzlu gözyaşlarına banıp yiyen ve bununla nefisini körleten İstanbul değildi. (Enis, 2011, s. 76)

Şişli, Selahattin Enis'in romanlarında öyle bir yerdir ki âdeta tüm kötülükler burada vuku bulur, burada yayılır. İçine kim gelirse bir kara delik gibi çeken İstanbul, Fitnat'ı bambaşka biri yapar. Yazar her ne kadar kitabın başında “Salgın hastalıklar nasıl ülkelerin üzerinden bir ölüm kasırgası halinde geçerek ardında ceset yığınları bırakırsa, Fitnat da geçtiği ve yürüdüğü yollarda ölüm ve enkaz bırakmıştır” (Enis, 2011, s. 15) dese de Fitnat tek başına suçlu değildir. Konya'dayken Hafız Mükerrerem'i dinleyen, paranın rezil bir şey olduğunu düşünen, Dergâh-ı Mevlana'ya giden bu kadın, İstanbul'a geldikten sonra değişir. O artık baloların, toplantıların aranan kadınıdır, ahlaki değerlerini yitirmiştir. Onu bozan yer Şişli'dir; romanın sonunda kendisini “görünüşü renk ve aydınlıkla içi kötülük ve kabalıkla dolu olan bu hayattan” (Enis, 2011, s. 221) çektiğinde mazisi temizlenir, annesiyle Aksaray'da huzurla yaşar.

Orta Mali'nda da Şişli, çirkin ilişkilerin olduğu yerdir; insanları kirletir. Burada sadece zenginler ve güçlüler yaşar. Eşler birbirini aldatır; buna ses çıkarmazlar çünkü asri olmak budur, keza İshak, para uğruna haysiyetinden vazgeçer. İshak gibi erkekler

³ Romanın başkarakteri Fitnat Hanım'dır, roman da onun günlüğü şeklinde düzenlenmiştir. Ailesi yoksul olan Fitnat Hanım, Konya'nın zengin tüccarlarından Hasan Rifat Efendi ile evlenerek Konya'ya yerleşir; hem kendi hayatını hem de ailesinin hayatını kurtarır. Konya'da hastalanan Fitnat'a doktor, hava değişimine ihtiyacı olduğunu söyler. Böylelikle İstanbul'a gelen kadın, bir daha da geri dönmez. İstanbul'a geldikten sonra ailesi ile Aksaray'da kalmak yerine Şişli'de oturan teyzesi ile yaşar. Teyzenin evi, memleketin ileri gelenlerinin sık sık toplandığı, türlü rezaletlerin yaşandığı bir yerdir. Fitnat da zamanla onlara uyar; ailesi tarafından reddedilir, kocasından boşanır. Çevresindeki kokuşmuşlukların farkında olsa da zengin erkeklerin parasını yemek hoşuna gider. Romanın sonunda babası çıldırır, teyzesi ölür, o da annesiyle inzivaya çekilerek mutlu bir şekilde yaşar.

eş olmaktan ziyade kadınların günahlarını gizleyen bir paravan gibidir. Ülkenin içinde olduğu durum bu insanların umurunda değildir. Şişli'den uzaklaşınca ahlaksızlıklar da görünmez. Mesela Zertaç bir ara uyuşturucu belasından kurtulmak için Fikriye ile İzmit'e kısa bir tatile çıkar. Oradayken elini uyuşturucuya götürmeyen kadında Şişli'ye gelir gelmez “morfin iptilası kesb-i şiddet” eder. Şişli, romanda şöyle anlatılır:

Çünkü bu muhitlerde her şey sahte ve sunidir ve her hareketin altından riyakârlık, bayağılık, tasannu, boyalı yüzünü gösterir. Buralarda insanlar görürsünüz ki buzlu şarabın refakatinde domuz sucuğunu yerken sizi dinden karşısındaki aile kadınına tuzağa düşürmek için kafası bin entrika tertip ederken ahlaktan eder. Ve burada insanlar görürsünüz ki daha dün istila orduları zabitlerinin otomobilinde gezip evini ve salonlarını bilasebep onlara açarken bugün size kolsuz, bacaksız, Harb malulünden fazla ve ondan daha gür bir sesle vatanperverlikten milliyetten bahsetmek küstahlığı[m]a kalkışır. [...] Hudutlarda yüz binlerce Türk genci, Türk köylüsü can verirken ve sokaklarda binlerce insanlar bir lokma ekme bulamayarak açlıktan can çekiştirir ve kaldırımlar üstünde sinekler gibi ölürlen, bunlar memleketin matemine iştirak etmeleri şöyle dursun sadece keselerinin doldurmayı bildiler. Küstah bir düşmanın Marmara sahillerinde yaktığı köylerin dumanları ve kızılıkları bu şehrin ufkunda aks ederken onlar Garbın medeniyetinden vesairesinden bahsettiler. (Enis, 2017, s. 228)

Cehennem Yolcuları'nda⁴ Necla, Aksaray'da doğar, Yakup Şehzadebaşı'nda büyür; ikisi de buradan çıktıktan sonra kötüleşir. Yakup ile Necla, Şişli'de, Abide'de tanışır, zinalarını Şişli'de yaparlar, çocukları burada doğar; Samiye'nin fahişe odası Şişli Pangaltı'dadır.

Bu muhitte yozlaşma, sivil halkın dışında, devlet görevlilerinde de görülür. Yanlış ve zamansız asker alımlarından siyasi suiistimallere kadar dönemin siyaseti Selahattin

⁴ Roman, Yakup ile Necla'nın yasak aşkını anlatır. Necla'nın kocası Haşim Bey, üç senedir Birinci Dünya Savaşı sebebiyle cephededir. Bu sürede Necla, kendisine ilgi gösteren Yakup'a âşık olur. Yakup, Necla ile ilişkisi olduğu sırada bir yandan da eskiden “kokot” olarak tanıdığı ama artık genelevde çalışan Samiye ile de ilişki yaşar. Çok geçmeden Yakup ile Necla'nın çocukları olur. Bu, her ikisi için de büyük ıstıraptır çünkü Haşim, geleceğini haber vermiştir. Yakup çocuğu, Samiye'nin çalıştığı yerin kapısına bırakır. Samiye, çocuğu yanına alarak büyütme kararı verir ama Yakup'un olduğunu bilmez. Bu sırada Haşim, iki gözünü de kaybetmiş olarak döner. Kocasına karşı ilk günler merhametli davranan Necla, nasıl olsa kocasının gözleri görmüyor diye bir müddet sonra “behimi arzular” duyduğu Yakup'u eve almaya başlar. Bir gece Haşim, yabancı birinin öksürüğünü duyar. Bunun kim olduğunu anlamak istediği sırada merdivenden düşerek ölür. Roman, Yakup ve Necla'nın akabeti hakkında bilgi vermeden biter.

Enis'in romanlarında eleştirilir. *Zaniyeler*'de Şişli eğlencelerinde sıkça görünen Müceyyip Paşa "hürriyetin bekçisi görünmesine rağmen hürriyet adına günahkâr ve günahsız birçok insanı ipe yol"lar; Kerami Bey de nazır sıfatıyla Meclis-i Vükela'ya girdikten sonra şişmanlamış, heybetlenmiş, "hürriyeti zindana koyan arkadaşlarının hareketlerine katılmamıştır", Kerami Bey "sadece keyfine bakmış, safasıyla uğraşmış ve bir de bol bol ticaret yapmıştır" (Enis, 2011, s. 77-78).

Selahattin Enis, verilen örneklerde asrileşmenin, maziye kenara itip medenileşmenin nasıl bir hastalıklı toplum yarattığını gösterir. Değerlerin yitirildiği savaş ortamında insanların "hasta" olmasının "hastalıklı bir toplum"la ilişkili olduğunu söyler. Şişli gibi mekânlar da bu hastalığı körükleyen, iyileşmesini engelleyen, kötülüklerin yayıldığı yer olarak betimlenir.

2. Lekeli Humma, İnce Hastalık ve Diğerleri

19. yüzyıl sonları, Osmanlı'nın Avrupa tarafından "hasta adam" olarak anıldığı dönemdir. Bu dönemde Osmanlı toplumu siyasi çıkmazların yanında hastalıklarla da çevrilidir; verem, zatürree, kolera, veba, sıtma, tifüs gibi birçok hastalık yüzyılı sarar. 20. yüzyıla gelindiğinde "isyanlar, savaşlar, istikrarsızlık ve siyasi, ekonomik kayıplarla" çalkalanan Osmanlı Devleti'nde, "Avrupa'dan gelen yeni fikirler, modalar ve her türlü yaşam tarzı da fertten topluma bütün milleti hasta" eder (Çııkla, 2016, s. 142). Fuhuş, serbest yaşam, içkili/uyuşturuculu balolar vb. durumlar insanları ahlaksızlaştıran hastalıklar olarak telakki edilir. Gerçek hayatta zuhur eden bu hareketlilik elbette edebiyatta da kendine yer bulur. Yazarlar, karakterlerini cezalandırmak, anlattıklarını daha tesirli hale getirebilmek vb. durumlar nedeniyle eserlerinde hem fiziki hem de toplumsal hastalıklara birbirlerinin tamamlayıcısı olarak yer verirler. Selahattin Enis de bu yazarlardan biridir. Romanlarında sıklıkla hastalıklardan, hastalıklı durumlardan/düşüncelerden bahseden yazar, savaşın ardından ruhsal ve toplumsal düzeni bozulan ülkenin resmini çizer. Bu hastalıklardan ilki, çoğu romana da konu olan veremdir.

19. yüzyıl, verem hakkında birçok bilinmezliğin hüküm sürdüğü bir çağdır. Bu hastalık, daha çok yoksulluk ve mahremiyet hastalığı olarak düşünülmüş, romantik edebiyatta bu, üzüntüyle, ıstırapla, hayal kırıklığıyla bağlantılı olarak metafor şeklinde kullanılmıştır. Aynı zamanda verem, bir aşk ve ruh hastalığı şeklinde edebi metinlerdeki yerini almıştır (Sontag, 2020, s. 25). İşin içine aşk girince oldukça lirik bir hal alan verem, *Orta Mali*'nde Sedat ile karşımıza çıkar. Daha önce "korkunç şiddetli bir zatürree" atlatan Sedat ruhi olduğu kadar fiziki olarak da hassastır. Fikriye ile tanıştığı günlerde zatürreeden yorulan bedeni vereme yakalanır. Fikriye'ye duyduğu

aşk “masru bir hal” alır. Verem, Sedat ile birlikte “tüketip bitiren tutku” şeklinde simgelenir. Susan Sontag, veremin eskiden “fazla tutkulu olmaktan kaynaklanan” bir aşk hastalığı olarak gördüğünü, ateşin çıkması gibi fiziki belirtilerin “iç yangını” şeklinde algılandığını söyler (Sontag, 2020, s. 32). Bu durum Sedat’ta tamamıyla aynıdır:

Bu saralı aşk, günler geçtikçe alevleniyor, bir yangın halini alarak onun asabını ve hassasiyetini sarıyordu. Denilebilir ki bazı veremlilerde olduğu üzere bir cinnet... Aşk hezeyanına tutulmuştu. (Enis, 2017, s. 173)

Bu lirik aşk yaşanırken Sedat şiire merak salar, Fikriye’ye sık sık Fuzulî’den, *Rübab-ı Şikeste*’den şiirler okur. Bu okumalarda Sedat, “Bilhassa akşam saatlerinde, güneşin semada bir devir yaparak ufka yaklaştığı ve etrafa akşamın melal ve hüznü dolduğu saatlerde hayatının en azami ıstırab”ını duyar (Enis, 2017, s. 177). Selahattin Enis, Türk edebiyatında asıl gerilemenin Servet-i Fünûncular ile başladığını söyleyerek topluluğa mensup şairlerin gençleri yozlaştırdığını, Türk ve İslam hayatında bir yüz karası olduklarını ifade eder (Enis, 1338/1922, s. 97). Burada da Servet-i Fünûn şairlerine gönderme yapması muhtemeldir. Veremli Sedat’ın söylediği şu cümleler de durumu kanıtlar niteliktedir:⁵

Ve her geceler vardı ki her rüzgâr uğultusu ve her yaprak hışırtısı ona ıstırapların azamisini veriyor ve kalbine sonbahar gecelerinin melal ve hüznünü kesif bir duman halinde dolduruyordu. O ölmese bile sadece bu musikiyi dinlemek kendisini öldürmeye kâfi gelecekti. (Enis, 2017, s. 180)

Bir yandan musibet diğer yandan zarafet olarak algılanan bu hastalık, “insanın yaşama gücünün eksik kaldığına, bu gücün boş yere israf edildiğine” (Sontag, 2020, s. 73) dair duyguları da beraberinde getirir. Bu israf hali, Sedat’a bencillik katar. Günler geçtikçe eriyen Sedat, kendisinin ölüp de Fikriye’nin yaşayacak olmasına katlanamaz. “Sara-i ihtiras” içinde Fikriye’ye sarılarak, onunla sürekli öpüşerek kadını hasta etmek ister. Bencillik, ölüm, aşk duyguları içinde çalkalanan Sedat, bu hastalığa yenik düşer. Yazar, Fikriye ile serbest hayat yaşayan Sedat’ı cezalandırma yönteminde veremi bir

⁵ Her ne kadar bir Servet-i Fünûn şiirine eleştiri olsa da Selahattin Enis, Tevfik Fikret’i düşünceleri ve dürüstlüğü bakımından ayrı yere koyar. Kendisiyle tanışıklığı da olan yazar, onu Türk tarihinin büyük sanatkârı olarak görmüş, haksızlıklara boyun eğmemesini takdir etmiştir. Bkz: Tane, V. (2012). *Selahattin Enis Atabeyoğlu’nun Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İzmir.

araç olarak kullanır gibidir. Bu ceza aslında her ikisine de kesilir. Fikriye, Sedat ile olan ilişkisinden sonra genelevi sahibi kadınla tanışarak erkeklerle para karşılığı birlikte olur.

Cehennem Yolcuları'nda verem olan kişi Necla'dır ama bu gerçek, fiziki bir verem değildir. Sontag, veremin "yaşamı sürdürecekt kadar sevmeyen duyarlı, edilgen insanların hastalığı olarak vurgulandığını" (Sontag, 2020, s. 37) söyler. Yaşama gücünü, enerjisini kaybeden Necla, hamile olduğunu öğrendikten sonra, içinde buldukları sonbahar mevsiminin de etkisiyle -burada da bir Servet-i Fünûn eleştirisi görülebilir- melal ve elem ile dolar, öleceğinin korkusuyla yaşar:

Kim bilir hangi akşam bu pencere önünde böyle bir sonbahar gurubunun melal ve hüznünü seyrederken son bir şahika-i bekayı müteakip dudaklarında ciğerlerinden kopmuş son kan pıhtısıyla ölecektir, fakat ah ölüm, ne kadar acı ve ne kadar korkunçtu. (Enis, 2017, s. 149)

Ölüm korkusu içindeki Necla'nın verem olduğuna dair kuruntu yapmasının nedeni, sinirlerinin zayıf düşmesidir. Zina sonucu rahme düşen bebek, onda bu hüznü hali yaratır. Veremin ruhi olarak yarattığı duyarlılık, onun güçsüzlüğünün simgesidir.

20. yüzyıla yaklaşıldığında veremin yanında, tinsel duyguların ve hoşnutsuzluğun ifadesi olarak delilik de bir hastalık metaforu olarak kullanılır. Vereme özgü, "kaba ve gündelik dünyanın korkulu hallerini taşıyamayacak ölçüde duyarlı, hassas" kişiler deli olur. *Zaniyeler*'de buna maruz kalan kişi Fitnat'ın babasıdır. Kızının zinaları, evini terk etmesi onu toplum indinde küçük düşürmüştür. Bunu kaldıramayan baba, sonu ölümle bitecek bir akıl sağlığı yitimi içine girer.

Selahattin Enis, eserlerinde savaş aleyhtarı bir tavır sergiler ve bu tavrını netleştirebilmek için savaşın askerler üzerinde açtığı yaraları da açıkça gösterir. *Cehennem Yolcuları*'nın Haşim Bey'i Erzurum cephesinde iki gözünü kaybeder, sakat kalır. "Kahraman alayı" nı yöneten bu adam, evine döndüğünde bir "mahluk-ı alil" dir. "Kafes bir bülbül için ve zincir bir kaplan için ne ise kör ve alil iki göz de" Haşim Bey için aynı şeydir. "Tedavi-yi rahnesi gayrikabil" olan bu durum, Haşim Bey'i kendi içine çeker, bir müddet sonra onu şüphelere düşürür; Necla'nın kendisinden yorulduğuna, sıkıldığına hükmeder:

Sen genç ve güzelsin, bense alil bir adamım. Filhakika senden yerden göğe kadar memnunum, fakat son dem-i hayatına kadar seni kör bir adamın mustarip ömrüne teşrik ettirmek bir zebunkeşlik olacaktır. (Enis, 2016, s. 245)

Bu melun şüphe daha sonra karısının kendisini aldattığını düşündürür ve onu haklı da çıkarır. Romanın sonunda “kör gözleri ve müheyyel vücuduyla samedani bir azap ve ıstırap halinde yürüyen bu insan harabesi” (Enis, 2016, s. 255), Necla’yı Yakup ile yakalamak isterken merdivenlerden düşerek ölür. Bir savaş, ülkeyi kurtarmak isteyen askerin fiziki olarak hastalanması ve arkada bırakılan dünyanın yozlaşması bir trajedi ile son bulur.

“Edebiyatın çıkış noktası *kötü*’dür, *kötülük*’tür” (Çıkla, 2016, s. 48). İşlenen günahlar, yapılan haksızlıklar, zaafılar, kötü huylar, suçlar... Hepsi birer ferdi ve toplumsal kötülüktür. Selahattin Enis, bu kötülükleri romanlarında verem, zatürree gibi hastalık metaforlarıyla verip toplumdaki bozulmaya işaret eder. Yozlaşan ve yabancılaşan nesillerin değişimini anlatan bu romanlarda hasta insanlar nihayetinde kendi kendine ortaya çıkmaz. Onları bu kötülöklere, hastalıklara sürükleyen şey, bilhassa toplumun hasta olmasıdır.

3. Aşkın Sebep Olduğu Hastalıklı Haller

Natüralist romancı olarak tanınan Selahattin Enis’e göre edebiyatın temel amacı, toplum sorunlarını dile getirmektir. Faydacı bir amaç güden yazar, toplumu her yönden etkileyen savaşların toplum üzerinde yarattığı sorunlara hemen hemen her eserinde değinir. O, “harb-i umumi devrinin açlığı ve açlığın tevlit ettiği akıbetler”in toplumun içtimai, nizami, ahlaki bünyesini sarstığını söylemiştir. Bu sarsılmanın yol açtığı sorunların başında toplumsal yozlaşma gelir. Balkan Savaşı’ndan itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun yaşadığı değişim, sınıfsal farklılıklar, devlet idaresindeki görevi kötüye kullanmalar, aileye, değerlere olan ihanet hastalıklı bir toplum yaratmıştır. Haliyle bu hastalıklı toplumun bireyleri aşkı da marazi bir hale getirmiştir. Selçuk Çıkla, aşkın hastalıklı ve sağlıklı olma halini şöyle açıklar: “Âşık eğer aşkına rağmen kendini kontrol edebiliyorsa o zaman aşkının esiri olmamış demektir. Aksi durumda ise âşık, şehvetinin veya cinnetinin esiri olabilecek ve böylece birçok yanlış yapabilecektir” (Çıkla, 2016, s. 182). Selahattin Enis’in romanlarında da âşıklar sürekli olarak yanlışla düşecektir.

Aşkın bir hastalık olduğunun önemli göstergelerinden biri, taparcasına, saplantılı bir şekilde sevgiliye bağlanmaktır. *Neriman*’da⁶ bu, başkarakterlerden Neriman’ın

⁶ Neriman ile Semih Vecdi birbirlerine âşık teyze çocuklarıdır. Semih Vecdi, babasının görevi nedeniyle İstanbul’dan ayrılır. Çok geçmeden Neriman, Haydar Nebil adında biriyle evlendirilir. Yedi sene sonra Semih Vecdi İstanbul’a döner ve aşkları kaldığı yerden devam eder. Neriman bu süreçte işlediği ihanetin ağırlığı altında ezilirken zamanla bu duygusunu kaybeder ve şehevî

Semih Vecdi'ye duyduğu aşkı görülür. Bu aşka gelmeden önce yazar Neriman'ın evliliği üzerinde durur; görücü yoluyla Haydar Nebil ile evlenen Neriman'ın evliliği şöyle tanımlanır: “Susacak, talihin, hayır, kavanin-i içtimâiyemizin hükm-i cebbar ve kahharı önünde elîm bir mutavaatla mecbur-ı inkıyat olacaktır.” (Enis, 1328/1911, s. 110) Bu istenmeyen evlilik aynı zamanda hastalıklı ilişkinin; yasak aşkın da nüvesidir, çünkü kadın mutluluğu dışarıda arayacaktır. Neriman'ı felakete sürükleyecek bu elîm evlilik, onu “bina-yı saadetin inkıraz-ı harabîyesi önünde mahkûm” (Enis, 1328/1911, s. 109) edecektir. Neriman, sevmediği kocası tarafından ne maddi ne manevi anlamda tatmin olmaktadır. Bu sebeple hırçın bir kişiliğe bürünür. Aşkı Semih Vecdi için ailesini ikinci plana atar, “anlaşılmaz bir ruh”a, “hassas ve kıskanç” bir karaktere sahip olur (Enis, 1328/1911, s. 146). Manevi anlamda aşkı uğruna marazileşen Neriman, toplumsal bir hastalığın pençesine düşer: Aldatma. Bunun sebebi de yine ailelerin zorunlu kıldığı, kalp birliği olmadan yapılan görücü usulü evliliğidir. *Neriman*'da bu hastalığın pençesine Semih Vecdi de düşer. Zaten karakter olarak karamsar, kırılğan ve marazi olan Semih Vecdi,⁷ “şehvetle neticelenen bir aşk, kirli ve menfur”dur (Enis, 1328/1911, s. 205) dese de Neriman'ın arzusuna tepki gösteremeyecek kadar zayıftır ve bu onu suçlu -hasta- yapar. Keza seviştikten sonra odadan “müthiş bir yara, bir ceriha-i namus açılmış olarak” çıkar (Enis, 1328/1911, s. 206).

Sârâ,⁸ adıyla bile hastalığı çağırın bir romandır; romanın ilk cümleleri hastalıkla gelir: “Ben onu yalnız bir aşkla sevmedim, onu saraya benzer öyle hummalı bir rabıta ile sevdim ki bunun derinliğini, vüsatini benden başka hiçbir kimse anlayamazdı.” (Enis, 2016, s. 9) Ruhi anlamda pek de sağlıklı görünmeyen Halet'in şüphe, kıskançlık,

ihtiyaçları ağır basar. Kocasıyla hiçbir şekilde uyuşamayan Neriman, içki içtikleri bir gün Semih Vecdi ile sevişir. Bu sevişme Semih Vecdi'yi mutsuz eder ve Neriman'a bir şey söylemeden köşkü terk eder.

⁷ Semih Vecdi romanda klasik bir Servet-i Fünûncudur. Mekteb-i Âli'den mezun olur. Hayalperest, romantik, edebiyata, özellikle şiire, musikiye meraklı bir gençtir.

⁸ Roman, Halet ile Sârâ'nın aşkını anlatır. Hayata karamsar bakan Halet, güzel bir kadının hayatına renk katacağına inanarak evlenmek ister. Aralarında ekonomik ve sosyal açıdan farklar olsa da Halet bu durumu umursamayarak Bâbiâli'deki fotoğrafanelerden birinde çalışan Sârâ ile evlenir. İlk beş aylarını çılğınlar gibi sevişerek geçiren bu çiftin arası, Sârâ'nın dayızadesi Remzi yüzünden bozulur. Halet, Remzi'nin evliliklerini bozacağını kadına söylese de ikna edici olmaz. Sârâ da zamanla içinde bulunduğu sosyal statüden de etkilenerek özgürce yaşamak ister. Birinci Dünya Savaşı başlar, Halet ihtiyat zabiti olarak göreve alınır. Bu süreçte Remzi'nin evde olduğunu düşünerek içi içini yer. Bir gün evlerinde Remzi ile Sârâ'yı öpüşürken görür. Erzurum cephesine gönüllü olarak giderek durumdan kaçır. Burada insanüstü bir cesaretle savaşan Halet, bir gün Sârâ'nın tifüsten öldüğü haberini alır. İstanbul'a döner ve bir oğlu olduğunu öğrenir. Halet, çocuğun kendi oğlu olduğuna inanmaz. Sârâ'nın da Remzi ile kaçtığına inanır. O gece rüyasında Sârâ'nın mezarını açar, o olduğuna kanaat getirir. Uyandığında kendini oğlu ile bulur.

korku ile sarmalanmış aşkı onu sürekli olarak ümitsizliğe düşürmektedir. Mizaç olarak “hayatı simsiyah gören muzlim ve mustarip” bir adam olan Halet, aşk denilen bu maraza bir çare bulacağını düşünemez, hatta “şeytanî bir mahlûk” (Enis, 2016, s. 13) olan Sârâ ile evlenirse “bedbaht ve sefil” olacağını da bilir. Fakat aşk denilen bu hastalık, onun elini kolunu bağlayacaktır. “Deli gibi, çılgın gibi” sevdiği bu kadın ile hayat pek kolay gitmeyecektir. Bunun sebebi elbette, yozlaşan toplumun normalleştirdiği aldatmadır.

Kıskançlık, insanın akli melekelerini yitirmesine sebep olan yıkıcı bir huydur. Ne zaman ki bünyeyi esir alır, o kişi neşesiz, düşünceli, ümitsiz bir hale bürünür; haliyle “hasta” olur (Çıkla, 2016, s. 199). En çok aşk etrafında görülen bu kıskançlık, Halet’in de hayatını altüst eder. Sârâ’yı dayızadesi Remzi’den “delicesine” kıskanan Halet, “ruhunda ağır bulantılarla” bu durumu aşmaya çalışır. Birinci Dünya Savaşı başlar ve Halet, cephede ihtiyat zabiti olarak görev alır. Bu süreçte Remzi’nin eve gelmemesini ister. “Kıskançlık, iri ve uzun tırnaklarını saadetimize geçirmiş, onu kazıyor, kanatıyordu” (Enis, 2016, s. 20) diyerek içine girdiği hastalıklı süreci dile getiren Halet, bu marazi durumun farkında olmasına rağmen şüphenin içini kemirmesine müsaade eder. Sağlıklı düşünememenin bir göstergesi olan bu durum, şüphesini doğruladığı gün fiziki birtakım rahatsızlıklara da meydan verir. Remzi ile Sârâ’nın öpüştüğünü gördüğü an, öfkeden ve üzüntüden “damarlarında garip bir yanma” hisseder. Bu his, Halet’i “kötülüğün” de içine sokar ve Sârâ hakkında şunları düşünür:

Fikrim, iradelerim alt üst olmuştu. Tırnaklarım, delecik kadar kuvvetli avuçlarımın içinde bükülmüş, şimşeklerle yanıp sönen bu semadan tufan ve yıldırım bekliyordum. İstiyordum ki şu dakikada gök yarılsın, semanın bütün kahr ve afeti şu çatının üstüne düşsün, bu koca konak bir saniye içinde alevler ve çatırtılarla çöksün ve Sârâ kızıl alevler ortasında saçlarından maslup olarak büküle büküle yansın... (Enis, 2016, s. 24)

Halet, kötü, hastalıklı bir düşüncesinin pençesinde kıvranır. Şüphesinin doğrulanmasıyla Halet’in kalbi “gayrikabil-i tedavi bir ceriha ile yarala”nır, bu yara, “çok derin ve vâsidi”r (Enis, 2016, s. 28). Bunun tedavisi ise ona göre ölümdedir. Bir nevi intihar olarak da değerlendirilebilecek bu durum, cephedeyken ortaya çıkar. Çatışmalar sırasında sürekli Sârâ’nın hayalini gören Halet, “siperin mahfuz mahallinden” başını çıkararak ölmek ister. İntihar, duygusal bozukluklardan ziyade, düşünce bozukluklarından ortaya çıkar, yani intiharın zihin hastalanması olduğunu söylemek mümkündür. Hastalanan dimağ, doğru karar alamaz (Çıkla, 2016, s. 201), zira Halet’in ne cepheye gitme kararı sağlıklıdır -Sârâ ile Remzi’nin öpüştüğünü

gördükten sonra kaçmak ve ölmek için gider- ne de cephede yaptıkları. Kendini yarı ölmüş bir adam olarak gören Halet, damla damla erir; bedeni ve fiziği yorulur, ama bir nebze de olsa rahattır çünkü artık kimse Sârâ'ya "benimdir" demeye malik olamayacaktır. Sevdiği kadının ölümü Halet'i iyileştirmeye yetmediği gibi başka bir hastalığa da sebep olmuştur: Bencillik.

1914-1922 yılları arasını konu alan *Zaniyeler*, yozlaşmış, ikiyüzlü, ahlaksız insanların anlatıldığı bir romandır. Burada da tıpkı *Sârâ*'da olduğu gibi âşığı intihara sürükleyen tek taraflı bir aşk vardır. Konya'da evli olduğu sırada komşularının oğlu lise öğrencisi Sezai, Fitnat'a kavuşamayacağını bildiğinden intihar eder. Fitnat'ın "ruhen hasta" gördüğü Sezai'nin intiharı, inancı kalmayan insanın vardığı bir son olarak romanda kendine yer bulur. Bir başka intihar ise Fitnat'a aittir, ama bu bir "manevi intihar"dır. Kocasını terk edip Doktor Mükerrerem ile yaşamaya başlayan Fitnat, halini şöyle anlatır: "Beynim uyuşmuş, kendimi kontrol yeteneğim altüst olmuştu. Yaptığım herhalde bir delilikti, bir humma deliliği idi, bir manevi intihardı. Ve bütün bunların hepsiydi." (Enis, 2011, s. 119) Çok sağlıklı bir ruh hali içinde olmadığı anlaşılan Fitnat, daha sonra toplumun bazı kesimlerinin kabul gördüğü hastalıklı bir düşüncenin esiri olur: Erkeğin kadına tahakkümü. Fitnat, sevgilisi olan doktoru ve eski kocasını "zayıf ve sakat" bulur çünkü onları "hükmeden bir erkek" olarak görmez. Evliyken kocasının, yatak odasını ayırma tehdidinde bulunduğu için Fitnat'ın bir dediğini iki etmemesi; daha sonra doktorun, mesleğini tehlikeye atma pahasına Fitnat'ın istediği şampanyayı alması bu duruma örnektir. Fitnat, bu iki erkeğin ne derse yerine getirmelerini "aşağılık ve mahkûmiyet" olarak değerlendirir. Erkeklerin Fitnat'a duyduğu aşk ve buna bağlı olarak gösterdikleri ilgi, romanda Fitnat üzerinden hastalıklı bir hal olarak belirir.

Orta Mali'nda aşk hastalığına tutulanlar, Fikriye ve Sedat'tır. Fikriye evlidir ama hizmetçilik yapmaya gittiği evlerde erkeklerle birlikte olur, çünkü kocası İshak, arzularını karşılayamayacak kadar yaşlı ve hastadır. Öksürük derdiyle mustarip İshak, "zehir zemberek bir karı" olan Fikriye'nin cinsel ihtiyaçlarına karşılık veremez ve öksürük "illetine" şifa bulmak için otlardan karışım hazırlayan arkadaşından yardım ister. Arkadaşının hazırladığı "iksir-i azam" kısa süre için iş görse de Fikriye gençtir, sağlıklıdır ve kendi gibi birini ister. İshak'ın "fiziki" hastalığı, "toplumsal" bir hastalığın fitilini ateşler. Fikriye, hizmetçilik yaptığı Zertaç Hanım'ın evinde Sedat ile tanışır. Sedat başlarda Zertaç'a saplantılı bir şekilde âşıktır; kadının yanındaki erkekleri çekemez -Zertaç da evlidir-, onsuz dünyası zindandır. Zertaç da ona karşı ilgilidir ama birkaç gün sonra bu ilgiden soğur. Bu sebeple Sedat'ı oyalaması için Fikriye'yi onun odasına gönderir. Tanışır tanışmaz Fikriye'ye "çok hassas ve marazi" olduğunu

söyleyen Sedat, bir hastalıklı aşkı bırakıp -çünkü Zertaç ile yaşadığı zinadır ve zina, toplumsal bir hastalıktır- diğerine başlayacağını söyler gibidir. “İstirap, ruhun en büyük gıdasıdır” (Enis, 2017, s. 132) diyen Sedat, bir yandan da zatürree hastalığıyla uğraşır. Bu hastalığına aşkın iyi geleceğini düşünen Sedat, Fikriye ile aynı evde yaşamaya başlar; Fikriye, metres olur. Doktorlar, “Sedat’ın mizacen nahif, mariz bir genç olması ve hastalığının vahameti hasebiyle ona karşı koymakta bünyesinin mukavemet” (Enis, 2017, s. 168) edemeyeceğinden korkarlar; korkuları haklı da çıkar, Sedat ölür. Fikriye’nin burada üzülmesi beklenirken -çünkü bu süreçte âşık olduğunu söyler- o, birkaç günlük yasın ardından annesinin kocası ile birlikte olur, hatta sonrasında “vücuduyla para kazanmaya” başlar. Fikriye, “her orospuluğu daha lüks bir ömür içinde metres hayatına tercih” eder (Enis, 2017, s. 237). Yazar, fuhuş gibi toplumsal bir hastalığın iyileştirilmesi zor bir hastalık olduğunu söyler ki romanın sonunda Fikriye’nin, kocasını da yanına alarak “orospuluğa” devam ettiği görülür.

Cehennem Yolcuları’nda da saplantılı bir aşk vardır, fakat bu sefer karşılıklıdır. Yakup, “mizacen fazlıca hayalperest, fazla marazi bir gençtir ve sevdiği zaman kadının, kendisini ölümlere kadar sevk edeceğine kanidir” (Enis, 2016, s. 56). Bu cümlelerde yazar, daha karakteri tanıtırken onun manevi anlamda hasta olduğunu söyler. Bir gün Yakup, Hürriyet Tepesi’nde Necla’ya rastlar. “İlk darbe-i nazar her ikisini de gayriihtiyari sars”ar (Enis, 2016, s. 66). Ertesi gün tekrar karşılaşma ümidiyle ikisi de oradadır ve böylece aşkları başlar. Necla da ruhen Yakup’tan farklı değildir. Kocası cephede olan ve her anlamda yalnız kalan kadın, “hayatının kararsız bir reviş içinde geçtiği” (Enis, 2016, s. 75) sıralarda Yakup’a tutulur; onu “deli gibi” sever. Fakat yazar bu yaşananların bir aşk değil, manevi hastalıklarından biri olan “ihtiras” olduğunu söyler:

[...] duydukları hislerin bir aşk değil basit ve iptidai bu ihtirastan farklı olmadığını anlıyorlardı. Bu derekeye düşmek için neye bu kadar istical etmişlerdi? Ne Necla eski Necla, ne de Yakup eski Yakup değildi. Yakup eski Necla’ya, Necla eski Yakup’u bir gece fart-ı mestî ile humma içinde katletmişlerdi. (Enis, 2016, s. 82)

Yakup da Necla da tenlerinin duyduğu açlığı gidermeye çalışırlar. Cinsel arzuları o kadar baskın duruma gelir ki âdeta bir hastalığı andırır:

Gözlerini bir a’mâ ve kulaklarını derin bir ismiyet kaplamış, şuur ve muhakemeleri ise felç ve atalete uğramış gibi idi. Ne etraflarını görüyorlar, ne denen sözleri işitiyorlar, ne de hareketlerinin avakıb ve netayicini tahmin ve muhakeme ediyorlardı. Bütün manasıyla kasırgaya tutulmuş zayıf birer yaprak halinde

aşklarının hâkim cereyanlarına teslim-i nefis ederek deli ve ateşli bir ömür içinde yuvarlanıyorlardı. (Enis, 2016, s. 83)

Birbirlerini vahşi bir hasta tabiatıyla seven Yakup ile Necla, içinde oldukları durumdan da rahatsızlardır. Necla evlidir; Yakup ise Necla'dan başka Samiye ile de görüşür. Üstelik Samiye'yi "görmek arzusu onda mültehip bir ceriha haline ıstırapengiz bir şiddetle devam" eder (Enis, 2016, s. 111). Fakat ruhları "gayrikabil-i tedavi bir hastalıkla malul"dür (Enis, 2016, s. 106), mücadele etmek yerine tadını çıkarmayı tercih ederler. Bir gün Yakup ile Necla, hava değişikliği için kısa bir tatile çıkarlar. Burada zapt etmesi mümkün olmayan "cinnat-i cima" nöbetine tutulurlar; "âdeta ölüm döşeğinde hummalar içinde yatan bir hastanın buzlu sulara olan ihtiyacı kadar şedit ve hevl-engiz" (Enis, 2016, s. 125) bir şekilde sevişmeye doymak bilmezler. İhtiras, kadınla erkeğin ruhuna öyle bir işler ki bilinç ortadan kalkar. Bu da yetmezmiş gibi Necla hamile kalır. Zinanın bir kanıtı olan çocuğu, "maraz-i içtimai"yi, öldürmek için Necla ilaçlar alsa da başarılı olamaz. Bu sefer hastalığı ve ardından da ölümü, kendilerine kurtuluş olarak görürler; kasten pencereyi açık bırakarak yatıp ölmek isterler ama çocuk doğar. Tek diledikleri bu yükün ortadan kalkması, ölmesidir fakat "ölüm her defasında gelmemekte bir temerrüd ve inat" gösterir. Nihayetinde çözüm, bebeği başka birine vermek olur; Yakup bebeği Samiye'nin kapısına koyar ve kaldıkları yerden yaşamlarına devam ederler. Aşk bu kitapta zina gibi toplumsal bir hastalığın yanında, hiçbir suçlu olmamasına rağmen nefretle karşılanan bir çocuğun trajedisini de dile getirir.

Görüldüğü gibi aşk, savaşın etkisi altında fuhuş, intihar, ölüm gibi ruhi ve manevi hastalıklarla toplumsal illetleri ortaya çıkarır. Bu illetlerin içinde fiziki hastalıklar da toplumun aksaklığını simgelemek için Selahattin Enis'in romanlarında kendine yer bulur.

Sonuç

Selahattin Enis, Türk edebiyatında, sesi çok duyulmasa da, natüralist bir yazar olarak tanınır. Natüralizmden yola çıkarak eserlerinde içinde olduğu çağa tanıklık etmek ister. Gazeteciliğinin de verdiği gözlem gücüyle toplumu inceleyen yazar, romanlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun son otuz yılındaki değişimini ve bu değişime bağlı olarak ortaya çıkan yozlaşmaları anlatır. Halk arasındaki ahlaksızlıklar, zengin muhitlerinde, özellikle Şişli'de yaşananlar, savaşların insan psikolojisi ve toplum üzerindeki etkisi romanlarında sıklıkla vurgulanır. Alt sınıftaki insanların rahat yaşayabilmek için değerlerinden nasıl vazgeçtikleri açıklıkla dile getirilir. Savaşın

en büyük sonuçlarından biri olan yozlaşmanın en çok aile kurumunu vurduğu da üzerinde durduğu meselelerdendir.

Bu çalışmada yazarın dikkat çekmek istediği savaş sırası ve sonrası yozlaşma, hastalık mefhumu üzerinden incelenmiştir. İncelenen romanlarda aşkın, karakterleri zinaya sürüklediği, takıntılı ve kıskanç hale getirdiği görülür. *Neriman*'da Neriman ve Semih Vecdi'nin yasak aşkı Neriman'ı yalnızlaştırır. *Sârâ*'da Sârâ zinasının bedelini tifüsten ölererek öder, kocası Halet ise kıskançlık hastalığına tutulur; “delicesine kıskançlığı” nedeniyle “muzlim ve mustarip” bir insan haline gelir. *Orta Malı*'nda Fikriye evlidir fakat hizmetçilik yapmaya gittiği evlerde erkeklerle birlikte olur. Bunu başlarda arzularını gidermek için yapsa da daha sonra para karşılığı yapmaya başlar, kocası da durumun destekçisidir. *Cehennem Yolcuları*'nda zinaya bulaşan Yakup ve Necla, “ihtiras” hastalığına tutularak birbirlerini iptidai bir şekilde arzularlar. Ruhları “gayrikabil-i tedavi bir hastalıkla malul” olan çiftin bir de çocuğu olur. Necla, bu çocuğu da kendini de öldürmek ister, ama başarılı olamaz. Zihin hastalığının bir sonucu ve aşkla bağlantılı olan intiharın kendine yer bulduğu bir başka kitap *Sârâ*'dır. Romanda Halet ölmek için askere giderken *Zaniyeler*'de lise öğrencisi Sezai, Fitnat için intihar eder. Bu fiziki intiharların yanına “manevi intihar”lar da eklenir. Fitnat, kocasını terk edip Şişli'de yeniden bir hayat kurduğunda yaptığı bir “manevi intihar” olduğunu söyler ki bu da ruhsal anlamda sağlıklı olamamaktır.

Romanlarda verem, zatürree gibi hastalıklar karakterlere lirik bir mizaç bahşederek onları ruhsal manada marazileştirir. *Orta Malı*'nda Fikriye ile yasak aşk yaşayan Sedat, zatürree, ardından vereme yakalanır ve ölür. *Cehennem Yolcuları*'nda Necla, zina sonucu doğan çocuğu sebebiyle ruhsal olarak çok da sağlam olmadığı için verem olduğu kuruntusuna düşer, bu kuruntu onda güçsüzlük, hayata karşı isteksizlik yaratır. Haşim Bey'in körlüğü ise, savaşa gitmek zorunda kalan erkeklerin düştüğü içler acısı durumu nitelemiştir.

Ayrıca çalışmada, tüm bu hastalıkların nedeninin, toplumun hasta olmasından kaynaklı olduğu gösterilmiştir. “Yeni hayatın yeni insanları” olan bu karakterlerle asrileşmeyi kendi çıkarlarına göre düzenleyen toplumda ahlak kalmadığı, fuhuş, içki/uyuşturucu, metres hayatının normalleştirildiği yazar tarafından ifade edilmek istenmiştir. Özellikle Şişli üzerinden bu yozlaşma dile getirilmiş, Şişlili zenginlerin ülkeden bihaber yaşadıkları vurgulanmıştır. *Orta Malı*'nda Zertaç'in âdeta fuhuş yuvasına dönen evi Şişli'dedir. *Zaniyeler*'de Konya'dan gelen Fitnat, teyzesinin Şişli'deki evinde kaldıktan sonra kocasını terk eder, erkeklerle birlikte olur. *Cehennem*

Yolcuları'nda Yakup ile Necla'nın yasak aşkı Şişli'de başlar, ülkesi için savaşan Haşim'in ölmesine neden olur.

Çağının bir tanığı olma bilinciyle hareket eden Selahattin Enis'in makalede incelenen romanlarında görülür ki o, savaşların insan ve toplum üzerindeki etkisini göstermek, bunun nedenlerini açığa çıkarmak ister. Makalede yazarın bu çabası hastalık mefhumuyla birlikte ele alınmış, hastalığın, kötü olanı keşfetmede bir kurgu aracı olarak kullanıldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Yazarın romanlarının aynı perspektiften, Peyami Safa, Ahmet Hamdi Tanpınar gibi hastalık mefhumuna eserlerinde yer veren yazarlarla karşılaştırma yapılarak incelenmesi de yararlı bir çalışma olacaktır.

Kaynaklar

- Arslan, N. G. (2003). *Selahattin Enis'in romanlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarına bir bakış*. Dergâh Yayınları.
- [Atabeyoğlu] Selahattin Enis (1328/1911). *Neriman/Baharlar yahut hazanlar*. Dersaadet: Cemiyet Kütüphanesi.
- [Atabeyoğlu] Selahattin Enis (1335/1919). Kaplan'ın meslekî ve hücum sahaları. *Kaplan*, 23 Teşrinevvel, 1, 1-3.
- [Atabeyoğlu] Selahattin Enis (1338/1922). Tanzimattan sonraki edebiyatımız üzerine bir vakfe. *Düşünce*, 8 Haziran, nr. 6(8), 96-97.
- [Atabeyoğlu] Selahattin Enis (2011). *Zaniyeler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- [Atabeyoğlu] Selahattin Enis (2016). *Sârâ & cehennem yolcuları*. Kesit Yayınları: İstanbul.
- [Atabeyoğlu] Selahattin Enis (2017). *Orta malı*. Koç Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Başkut, C. F. (1942). Selahattin Enis ile senelerce evvel yapılmış bir mülakat. *Servetifünun (Uyanış)*, 18 Haziran, nr. 2391, 55-57.
- Çıkla, S. (2016). *Edebiyat ve hastalık*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Çılgın, A. S. (2003). Edebiyata yansıyan kriz: Sözde Kızlar ve Zaniyeler örneği. *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:4, 4, 139-156.
- Mert, D. (2021). Türk romanında hastalık ve doktor tipolojisi (1900-1950) [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi], İstanbul Arel Üniversitesi.
- Özgül, M. K. (Haz.) (2000). *Bataklık çiçeği*. Arma Yayınları: İstanbul, 2. baskı.
- Sontag, S. (2020). *Metafor olarak hastalık-aids ve metaforları*. (Osman Akınhay çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Taşdelen, V. (2015). Hastalık durumları ve şifa olarak söz. *Hece*, 225, 97-101.
- Tane, V. (2012). Selahattin Enis Atabeyoğlu'nun hayatı ve eserleri üzerine bir araştırma. [Yayımlanmış Doktora tezi]. Ege Üniversitesi.
- Uraldı, C. (2015). Edebiyat ve sağlık. *Hece*, 225, 101-102.
- Woolf, V. (1987). Hasta olmak üzerine (Meltem Ahıska çev.). *Defter*, 2, 61-69.